

De Nederlandse economie aan het begin van de 21ste eeuw

Markt en Overheid: Samen Op Weg naar Utopia

Door EC Bakker

Nederland heeft, naar verluidt, een moderne economie, die tot de besten ter wereld behoort. Anno 2002 zijn kapitalisme en socialisme hier eigenlijk alleen nog begrippen die op de achtergrond een rol spelen. Liever wordt gesproken over marktwerking en het pareren van de eventuele nadelen ervan door de overheid. Kapitalisme en socialisme reiken elkaar de hand, en dat wordt als zeer modern en praktisch beschouwd. Daar valt veel op af te dingen. Twee principes werken in versterkte mate samen: de sturende economische rol van de staat, alsmede het winststreven in klassieke zin.

De rol van de staat

‘De staat’ is een aloverkoepelend begrip waar op zichzelf niets mee te beginnen valt, aangezien we hier te maken hebben met een instituut dat zich in alle hoeken en gaten van de samenleving doet voelen. Er is echter nóg een plek die minder opvalt, aangezien die in onszelf zetelt: het staatsdenken überhaupt. Je kan bijvoorbeeld zeer vaak zinnige kritische brieven op de opiniepagina’s van de kranten lezen waarin op bepaalde tekortkomingen in onze samenleving wordt gewezen. Helaas eindigen dergelijke brieven vrijwel standaard met de opmerking dat de overheid dit of dat beter zou moeten regelen. Dit is de meest directe vorm van staatsdenken; de roep om een derde partij. Een minder uitgesproken vorm is de veronderstelling om dingen voor anderen te moeten regelen in naam van een algemeen belang, waarbij de diepere gedachte eigenlijk in het wantrouwen ten opzichte van het beoordelingsvermogen van de eigen medemens gegrond is.

Het algemeen belang is een sleutelbegrip voor het begrijpen van het staatsdenken in de economie. In menig economisch handboek staat dat er nu eenmaal zaken zijn die zodanige investeringen vergen dat alleen de overheid deze op zich kan nemen. In Nederland geldt het bouwen van dijken daarbij als ultiem voorbeeld. In de praktijk draait dit erop uit dat er wel heel veel zaken van algemeen belang blijken te zijn, waarin een sturende rol van de staat op zijn plaats is. ‘Bestrijding van de werkloosheid’ is zo’n algemeen belang, waar je vervolgens alle kanten mee op kunt.

Moderne staatsplanning

De staat is geen beste organisator en al helemaal geen ondernemer, juist omdat het algemeen belang voorop staat. Dit leidt per definitie tot standaardiseren en vervolgens een stortvloed aan uitzonderingsregels die vervolgens moeilijk terug te draaien zijn.

Staatsorganiseren loopt altijd achter de feiten aan. De

Sowjet Unie geldt hierbij als ultiem schrikvoorbeeld, maar een nadere beschouwing leert dat ook onze moderne economie een veel planmatiger karakter heeft dan doorgaans wordt verondersteld. Grote landelijke voorbeelden zijn te vinden in de zorg, het onderwijs en de landbouw.

MKZ-crisis 2001

Cruciaal is dat bij de huidige wijze van plannen stelselmatig een keuze in een bepaalde richting wordt gemaakt. In de landbouw is die keuze al vanaf de jaren vijftig in de richting van de intensieve landbouw- en veeteelt gedaan. Aanvankelijk begon het milieu hier ernstig onder te lijden, waardoor de eerste natuurbeheerpotjes ter beschikking kwamen voor boeren terwijl het landbouwsysteem in de kern overeind bleef. Recentelijk werden echter de gevolgen voor de voedselkwaliteit zichtbaar in de vorm van BSE en MKZ. Op extreem klinische wijze werden deze epidemieën vervolgens aangepakt. Hier werd echt duidelijk dat het hele landbouwbeleid in de kern een EU-aangelegenheid is. De ziekten moesten bestreden worden op een in Brussel vastgestelde wijze.¹ Bij de landbouw kun je heel goed de

¹ Nederland kreeg zo een groot deel van de gigantische kosten vergoed en moest er anders zelf voor opdraaien.

geweldige gevolgen van (hyper-)staatsinvloed op de economie waarnemen. Of het nu de EU is of Nederland, het is de staat als ondernemer, in dit geval de keuze voor het stimuleren van het produkt intensieve landbouw. Daarachter schuilt weliswaar het bedrijfsleven, althans een bepaalde tak met een sterke lobby, maar toch gaat het bij deze zaken niet in de eerste plaats omtrent de vraag welke lobbygroep de overhand heeft. Het staatsdenken schuilt in de neiging om telkens een bepaalde eenduidige richting te willen kiezen, dan wel de overhand te laten krijgen. Min of meer afgewogen in naam van het algemeen belang, met name de vraag of de economie hiermee concurrerender wordt ten opzichte van andere landen en daarmee de werkgelegenheid gediend is. Juist door dergelijke overwegingen ontstaat de staat als ondernemer, waarbij het in de kern niet uitmaakt of het feitelijke beleid vervolgens in meerdere of mindere mate door 'de marktkrachten' bepaald wordt of niet. Dat de intensieve landbouw inmiddels zoveel nadelen oplevert dat het roer wordt omgegooid, doet hier ook niets aan af. Er wordt gewoon in de richting van een nieuwe eenduidige keuze gewerkt; een beetje meer eko-landbouw en een schonere intensieve landbouw-vorm (al dan niet met gentechologie).²

Bij het mobiliteitsvraagstuk wordt het probleem van de moderne planeconomie vanuit een andere optiek zichtbaar, omdat daar niet echt sprake is van standaardisering, maar meer een eindeloos getouwtrek

---

² Ten aanzien van de zorg en het onderwijs wil ik er alleen kort op wijzen dat hier ook de eenduidige staatsinvloed van doorslaggevende invloed is. In de geneeskunde staat de allopatrische geneeskunde voorop, met al haar investeringen in technologie en medicijnen van de grote chemieconcerns. In het onderwijs staat de vorming van het intellect torenhoog op één, met als gevolg een beperkt aantal toegestane schoolvormen. Je kan minstens aanvoelen dat deze vormen van standaardisering net zoveel geldverspilling met zich meebrengen als bij het landbouwbeleid het geval is.

tussen vele belangengroepen. Files zijn de afgelopen jaren maar blijven toenemen, ondanks vele pogingen om het probleem bij de kop te vatten. Bijvoorbeeld het laten stijgen van de benzineprijzen (het kwartje van Kok) om zo o.a. meer mensen in de trein te krijgen, die rond de spits echter toen al overbelast was. Nog steeds worden er filerecords gebroken, om over het functioneren van de NS maar te zwijgen. Een zeer voor de hand liggende oplossingsrichting; het ontlasten van de spits door flexibeler om te gaan met werktijden, wordt nu langs de omweg van meettechnologie in auto's alsnog uitgeprobeerd. Het is in dit verband zeer opmerkelijk dat geen stad die onder files te lijden heeft, eens met scholen, bedrijven en andere instellingen rond de tafel is gaan zitten om met elkaar tot afspraken te komen omtrent andere werktijden. Het mobiliteitsprobleem maakt eigenlijk zichtbaar hoezeer men zichzelf collectief economisch impotent kan verklaren door het continue beroep óp de overheid. En juist dát kenmerkt het staatsdenken. De overheid wordt uiteindelijk door ons in stand gehouden; wij zijn het zelf.³

De vakbonden

De sterkste vorm van economisch staatsdenken komt tot uitdrukking in de kreet "*werk, werk en nog eens werk*". Het is illustratief om hiertoe eens naar de vakbonden te kijken. Decennialang hielden de vakbonden in Nederland vast aan het streven een voldoende hoog loon te bedingen opdat een werknemer voldoende inkomen kreeg om een gezin te onderhouden. In de praktijk betekende dit lang volgehouden uitgangspunt dat werknemers zonder kinderen, laat staan tweeverdieners, veel meer inkomen te besteden hadden dan collega's met een gezin. Dit heeft bijvoorbeeld ernstige gevolgen gehad voor de woningmarkt, waar de beste en grootste huizen door alleenstaanden en tweeverdieners gekocht zijn. Pas in de jaren negentig werd bij de bonden erkend dat de samenleving veranderd is en werd het accent in CAO-onderhandelingen meer gelegd op secundaire arbeidsvoorwaarden zoals kinderopvang in ruil voor lagere looneisen. Helaas is de nieuwe centrale norm die nu door de bonden gehanteerd wordt 'opeens' dat van de tweeverdiener en ontstaat de situatie dat mensen feitelijk economisch gedwongen worden om hun kinderen naar de crèche te brengen.

In essentie samengevat zetten de vakbonden zich in voor werk, maakt niet uit wat, als er maar brood op de plank

---

³ Dat diezelfde overheid vervolgens met allerlei spotjes komt om een beroep te doen op de eigen verantwoordelijkheid van de mensen geeft eigenlijk alleen maar de openlijke en normaal gevonden gekte van onze samenleving weer.

komt. Je moet de extreme voorbeelden erbij halen om te zien hoe dit uitpakt. Toen in de jaren vijftig en zestig de Britse spoorwegen de diesellocomotief aan de kant zetten voor het elektrische spoor, stond de spoorwegvakbond erop dat er twee machinisten op een trein bleven. Na heftige conflicten zijn de spoorwegen onder Thatcher vervolgens geprivatiseerd (en functioneren nog rampzaliger dan voorheen). In Nederland is men daarentegen wat minder ingesteld op polarisatie en stellen de bonden zich coöperatiever op. Neem bijvoorbeeld het akkoord van Wassenaar uit 1982, waar de bonden zich bereid verklaarden de looneisen bescheiden te houden en de werkgevers beloofden zich in te spannen om de werkgelegenheid op te schroeven. In een grove vorm is deze samenwerking tot uitdrukking gekomen bij het op grote schaal doorsluizen van overbodige werknemers naar de aantrekkelijke WAO op kosten van de gehele Nederlandse samenleving. In subtielere vorm gaat het om de gezamenlijke aanvaarding van de globalisering en daarmee een krachtenbundeling om het Nederlandse concurrentievermogen te verhogen door vooruit te lopen op andere landen.⁴ In 'werken aan werk' komt zo het gevolg van staatsdenken tot uitdrukking, dat in de praktijk leidt tot een enorme uitruil van economische rechten en plichten door een select gezelschap van mensen. Dit is de essentie van het poldermodel.⁵

Het hoeft geen verbazing te wekken dat vakbonden graag de overheid als werkgever zien. Zo zijn met name de bonden voorstander van de overheid als organisator van onderwijs, omdat men bang is voor inkomensonzekerheid in een vrijer systeem. Bijkomend punt is dat de arbeidsrechten van ambtenaren uitstekend zijn. Niet zo vreemd, omdat het hier bij arbeidsonderhandelingen toch om een grote gemeenschappelijke pot geld gaat. In de praktijk betekent het ambtenarenrecht zelfs dat de Amsterdamse ambtenaren die geld uit parkeermeters gestolen hebben of de groep die bij de metro geld achterover heeft gedrukt, niet ontslagen kunnen worden. Denk je dit door, dan mag je vermoeden dat er binnen het Nederlandse overheidsapparaat niet twee machinisten op

⁴ In zijn algemeenheid geldt hier dat de oudere werknemers (en daarmee het gros van de vakbondsleden) enigszins worden ontzien en dat de jongere generaties een (harde) zakelijkere aanpak voor de kiezen krijgen. Per saldo groeit de werkgelegenheid immers, dus is men tevreden.

⁵ Alle akkoorden tussen werkgevers en vakbonden zijn immers een richtlijn voor overheidsbeleid. De meerderheid van de Nederlandse beroepsbevolking is bijvoorbeeld geheel niet lid van een vakbond; de ledenaantallen blijven dalen. Bij de werkgevers hebben met afstand de grotere bedrijven het voor het zeggen. Het principe van het selecte gezelschap gaat ook voor andere besluitvormingsprocessen in Nederland op.

een trein zitten, maar beduidend meer, zoals b.v. in het onderwijsbolwerk in Zoetermeer.

Campagne Ministerie SZW uit het jaar 2000

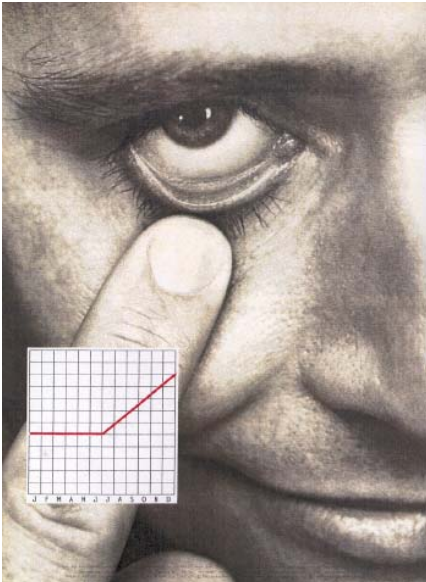
Het huidige staatsdenken leidt altijd tot centralisme en ondermijning van economische effectiviteit. De economie krijgt er bovenal een enorm dwangmatig karakter door. Dit tast de persoonlijke vrijheid aan; grote groepen mensen moeten immers in de vastgestelde richting werken. Hoe zit het dan met de grote tegenhanger van het staatsdenken, het winststreven?

Werkgevers en winststreven

Centraal element in het moderne bedrijfsleven is de werkgever: iemand die anderen de mogelijkheid verleent om te kunnen werken. Deze gedachte berust op de verantwoordelijkheid over produktiemiddelen, de ooit na moeizaam en risicovol pionierswerk verworven mogelijkheid om produkten aan de man te kunnen brengen. Nauw hiermee verbonden zijn de ideeën van Adam Smith die in het winststreven van de ondernemer de belangrijkste stimulator van economische ontwikkeling zag. Het realiteitsbesef rondom dit uitgangspunt bereikte in de jaren tachtig een absoluut dieptepunt in het beleid van het IMF en mensen als Reagan en Thatcher, met als roemrucht voorbeeld Reagan die met zijn economisch adviseurs zit te dineren en die, zelfs tot hún verbijstering, op de achterkant van een servet de druppeltheorie onvouwt: rijkdom druppelt vanzelf naar beneden. Hoe meer je het winststreven zijn gang laat gaan, hoe meer druppels. Hoe stompzinnig ook; een dergelijke denkwijze is de absolute consequentie van de huidige theorie rond het winststreven. Marxisten hebben hier feitelijk de

schaaltheorie tegenovergezet, waarbij er niet gedruppeld wordt, maar alles in één grote schaal blijft en ondernemersinitiatief dus nihil wordt. Socialisten hebben dit wat pragmatischer aangepakt en hebben zich aangepast door de winst enkel af te willen romen: zolang het maar dikke druppels zijn mag de ondernemer zitten waar ie zit.⁶

Zo komt men heel eenvoudig op de gezamenlijke blinde vlek in de economie die ontstaat door een samengaan van kapitalisme en socialisme. Als een koning een paleis bouwt en daartoe vele vaklieden en kunstenaars een goede boterham laat verdienen, dan is daarmee eigenlijk niets mis volgens de huidige redenatie. Of de koning nu de overheid is of Philips. De achterliggende vraag komt echter te weinig aan de orde: wie bepaalt wat er geproduceerd wordt en hoe?

Reclame van een beleggingsmaatschappij

Daarmee komt men ten aanzien van het winststreven op het probleem van het particulier eigendom, met aan de basis het eigendom van grond. Het is illustratief om hier het auteursrecht tegenover te zetten: 50 jaar na de dood van de schrijver mag iedereen zijn boeken uitgeven. Grondeigendom is echter absoluut: in heel Zuid- en Midden Amerika is de economische macht dientengevolge in handen van de nazaten van oude pioniers die nog steeds de vruchtbaarste gronden bezitten waarop anderen moeten werken. In Nederland werkt dat beduidend subtieler, omdat het grondbezit in veel grotere mate verspreid is over de samenleving. Toch is het ook weer

⁶ Zonder deze gedachte kan men niet begrijpen waarom heden ten dage de ondernemingsraad van een bedrijf niets te vertellen heeft over de beloning van aandeelhouders of de optieregelingen van de Raad van Bestuur. Vakbonden accepteren in de kern de verhouding tussen werkgever en werknemer.

niet zo subtiel; iedereen die voor 1994 een huis heeft gekocht, heeft vervolgens de waarde ervan binnen 7 jaar zien verdubbelen. Dat betekent dat een grote groep meer economische macht heeft verkregen, en daardoor meer te vertellen wat anderen moeten doen. Die anderen werken echter niet in de tuintjes van deze huizenbezitters, maar elders.⁷

Niet alleen grondeigendom is absoluut, maar ook het aandelenbezit, met daaraan gekoppeld het geld zelf. Geld kan men op de bank zetten, waarna de waarde binnen 15 jaar verdubbeld is. Aandelenbezit schept meer risico, waardoor winst of verlies beduidend hoger kan uitpakken. Men mag echter niet vergeten dat anderen het stijgen van spaartegoeden mogelijk maken en dat aandelen de uiteindelijke zeggenschap over een bedrijf bepalen. De oprichters (waaronder ook de vermogensverschaffers gerekend worden) van een bedrijf krijgen de aandelen, latere medewerkers komen (grosso modo) in loondienst. Hoe beter de laatsten werken c.q. tewerkgesteld worden, hoe meer de aandelen stijgen.⁸ De zeggenschap blijft in principe bij de aandeelhouders.

Gevolgen voor bedrijfsleven en consument

Onze economie heeft een sociaal gezicht, maar de grondslag blijft het winststreven op basis van particulier eigendom, hetgeen er op neerkomt dat het vele mogelijkheden kent om uiteindelijk niet meer te hoeven presteren en anderen het werk te laten doen. Het vervelende is dat de economie hierdoor vooral in het teken komt te staan van het verwerven van de comfortabeler uitgangsposities. Het is ongemakkelijk, maar je kan niet anders dan vaststellen dat daadwerkelijk economisch presteren door in te gaan op de consumptiebehoeften, in het huidige stelsel per definitie op de tweede plaats móet staan. Uitgangsposities staan immers op één. Het boeiende hieraan is dat je moet concluderen dat het kapitalisme helemaal niet zo'n zakelijke basis in de zin van prestatie en tegenprestatie blijkt te hebben. Integendeel.

Het bedrijfsleven heeft hier veel last van, want het betekent niets anders dan dat je moet knokken om de marktposities te bemachtigen die uiteindelijk de felbegeerde positie met zich mee brengen waarbij je eigen prestatievermogen minder van belang is. Het bereiken van die posities mag wat kosten; heb je ze eenmaal, dan kun je ze uitmelken. Zonder inzicht in dit onderliggende principe is het moderne bedrijfsleven totaal niet te begrijpen.

⁷ Illustratief voor dergelijke versluierde verhoudingen zijn bij uitstek de VS, waar ruwweg 60% van de bevolking het redelijk goed heeft en de andere 40% moet sappelen. (20% leeft op of onder de armoedegrens).

⁸ Toegegeven, dit is simpel gesteld, maar in de kern komt het er toch uiteindelijk op neer.

Eigenlijk kun je beter spreken van positie-streven in plaats van winststreven. Het gaat verder dan de klassieke posities van bezit van produktiemiddelen. Je hebt ook posities nodig om je produkt onder de aandacht te brengen; één spotje op T.V. kost ca. 15.000 Euro; een volle pagina in een krant het dubbele. De goed zichtbare plekken in de winkels krijg je ook niet zomaar, om nog maar te zwijgen van het opzetten van een eigen winkelketen. Je kan de consequenties voor de bedrijfsvoering goed zien bij het optreden van een nieuwe markt: alle mobiele telefoonaanbieders hebben de eerste jaren alleen maar verlies gedraaid. Wie niet met een miljoenenbudget het gevecht aanging om de marktposities te verwerven, kon het wel vergeten. Ook het vasthouden van posities mag wat kosten; kijk maar eens hoe bekende merken om de zoveel tijd er nog eens stevig tegenaan gaan op TV.⁹

Heb je eenmaal een positie, dan kun je je heel wat mismanagement veroorloven. De introductie van menige nieuwe zeep, auto of audio-apparatuur mislukt regelmatig, met als gevolg gigantische verliezen door de steeds meer toenemende voorbereidingsinvesteringen. Natuurlijk worden dientengevolge regelmatig topmanagers ontslagen, maar voor hen is dit afgedekt in de vorm van hoge salarissen en gouden handdrukken. De kern van het positie-systeem blijft overeind.¹⁰ Je mag derhalve gerust vermoeden dat het bedrijfsleven helemaal niet zo produktief is als gedacht wordt, om van innovatie maar te zwijgen. Produktiviteit is wat anders dan produceren.

En er wordt echt keihard gewerkt om het bedrijf in een goede positie te behouden: niet geringe aantallen mensen werken zich 60 uur per week uit de naad. Dat zijn degenen die zich naar de top toe mogen werken, waar uiteindelijk de mensen terecht komen die zich zo volledig mogelijk ten dienste van een bedrijf hebben gesteld. Dit is een stilzwijgende afspraak in het bedrijfsleven en ook weer gevolg van het positiestreven: de beste interne posities vereisen grote persoonlijke investeringen.¹¹ Opmerkelijk fenomeen hierbij is het gebruik maken van veel jeugdkracht als vervanger van daadwerkelijk innovatievermogen door een stelselmatige instroom van jonge, pas afgestudeerden. Al die jongens en meisjes zijn

---

⁹ Nauw hiermee verwant zijn de zogenaamde nepinnovaties; de introductie van een nieuw Gilette-scheermesje kostte wereldwijd 250 miljoen Euro.

¹⁰ Verwant probleem is dat de klassieke ondernemer meer en meer aan het verdwijnen is; het bedrijfsleven wordt voornamelijk bestuurd door managers, die nog wel eens denken dat ze ondernemer zijn, maar doorgaans nooit zelfstandig een marktpositie hebben moeten verwerven.

¹¹ Daar stellen bedrijven ook veel tegenover, zoals lease-auto's, dure scholingsseminars en verplichte reises naar het buitenland om de teambuilding te bevorderen.

momenteel met veel elan hun uiterste vernuft aan het inzetten om Nederland te digitaliseren, uitgekiende reclamecampagnes te maken, de geldmarkten uit te spitten, bedrijfscoalities te smeden, de interne bedrijfsvoering te flexibiliseren.¹²

Het gros van de medewerkers, het lagere kader, wordt niet echt geacht mee te denken, maar staat in dienst van het zo gestroomlijnd mogelijk doen verlopen van de dagelijkse gang van zaken. Dit heeft een geweldig routinematig karakter, waarbij voortdurend het fenomeen optreedt dat de risico's die bovenin worden genomen en grote lijnen die worden uitgezet, tot fouten en inefficiëntie leiden die continu door hard werken gecorrigeerd moeten worden.¹³ Gevolg is dat de lagere echelons voortdurend blootgesteld worden aan programma's voor kostenbesparing, zoals vervanging van menskracht door technologie. Dit terwijl de eigenlijke verantwoordelijkheid voor de steeds weer terugkerende inefficiëntie in het gebrek aan economisch en organisatorisch vernuft in de bovenste lagen te zoeken is.

Nederland anno 2002

Omtrent de samenwerking tussen overheid en bedrijfsleven hoeft echt geen misverstand te bestaan. Ruwweg heeft de top van het Nederlandse bedrijfsleven voor elkaar gekregen dat zij meer gebruik mogen maken van zaken als optieregelingen, flexwerkers en flexibele

---

¹² Interessant fenomeen is dat een groot deel van de huidige jonge generatie dit niet doet in directe dienst van grote bedrijven, maar als freelancer of als medewerker van kleine service- en adviesbureautjes. Dat houdt ze langer scherp.

¹³ Nummer één is tegenwoordig het probleem van te ondoordachte invoering van automatisering, waar het Nederlandse bedrijfsleven al jaren zoet mee is.

werktijden, waar tegenover staat dat ze moeten toelaten dat de overheid de internationale verplichting op zich heeft genomen om economische posities in een open onderhandelingsronde te veilen.¹⁴ Het curieuze is dat de overheid daarmee een nieuwe rol als ondernemer heeft gekregen. Bijvoorbeeld de gemeente Amsterdam, die het kabelnet aan de hoogste bidder heeft verkocht, UPC, met enkele prijsvoorwaarden en garanties voor toegankelijkheid van een breed TV-pakket. Inkomsten voor de gemeente: 100 miljoen Euro, die daar weer leuke dingen mee kan gaan doen op de welbekende wijze ten algemene nutte. UPC heeft de kabel(positie) en zal trachten dat geld er weer uit te slepen op kosten van de gebruiker. (Voor UPC is dit overigens op haar beurt een riskante strategie gebleken. Zie ook de schade met bijkomende massa ontslagen die de hoge kosten van de veiling van UPS-frequenties in Duitsland en Nederland aan KPN-Telecom heeft toegebracht.)

Telecommunicatie: de overheid als moderne ondernemer

Tel hierbij de tendens op om vele overheidsorganisaties zoals energiebedrijven te privatiseren, met vaak voormalige ambtenaren aan het hoofd, en men begint een vermoeden te krijgen wat er nu eigenlijk écht aan de hand is. De staatsinvloed op de economie wordt door de EU en de globalisering eigenlijk erger, maar dit wordt verhuld omdat de uitvoering in de gewenste maatschappelijke richting (een dynamische, hoogtechnologische kenniseconomie) wordt overgelaten aan de competitie rond de marktposities.

---

¹⁴ Voor Shell is dit bijvoorbeeld een tikje nadelig, omdat zij altijd het merendeel van de benzinstations langs de Nederlandse snelwegen kreeg toebedeeld (ten koste van zelfstandige pomphouders) en nu met buitenlandse concurrenten moet bakkeleien. Overigens heeft vrijwel de gehele crème de la crème van het Nederlandse bedrijfsleven een groot deel van haar huidige positie te danken aan voorkeursbehandeling door de overheid.

Conclusies

Onze economie heeft een enorm dwangmatig karakter, het zij door het staatsdenken, hetzij door het verwerven van/vasthouden aan posities. Wie na bovenstaande nog denkt, dat hij zijn inkomen zelf verdient, moet de zaken nog maar eens laten bezinken. Het gros van de mensen wordt in een bepaalde positie gepusht, waaraan men vervolgens inkomen ontleent. Natuurlijk kan men daar altijd nog iets van trachten te maken, en kan men wel of niet handig weten in te spelen op de huidige situatie.

Daarmee kom ik op de gezamenlijke noemer van de ouderwetse termen socialisme en kapitalisme. Wat hebben beide met elkaar gemeen? Geen van de twee ziet de mens als een wezen dat zich kan ontwikkelen tot vrij individu dat zelf zijn leven kan bepalen. Dit leidt in de economie tot arbeidsdwang, een andere ouderwetse term, maar wel één die op veel grotere schaal van toepassing blijkt te zijn dan ikzelf eerst dacht. Beide systemen veronderstellen dat de mens van buitenaf aangezet moet worden tot werk, waarbij het socialisme zich concentreert op de globale richting (was dat niet uiteindelijk een soort utopia?) en het kapitalisme op het geloof in het proces; de evolutie van de 'survival of the fittest' (wat geen doel kent, enkel het geloof in het steeds beter worden van de wereld).

Toegegeven, zware kost, maar ik heb bovenal getracht erop te wijzen dat economisch vernuft in onze samenleving ver te zoeken is, juist door een versterkt samengaan van hetgeen men vroeger socialisme en kapitalisme noemde. De zaken worden eigenlijk alleen maar erger omdat het echte ondernemersinitiatief meer en meer ondergraven wordt. Dat we welvarender worden in de zin dat de meeste mensen nu een auto en een koelkast hebben plus meer vakantie, is een illusie. Er wordt harder gewerkt tegenwoordig; te zien aan het fenomeen dat je inmiddels tweeverdiener moet zijn om een huis te kunnen kopen. In onze vrije tijd kunnen we aan onszelf toekomen, al hebben we nog nauwelijks de puf daartoe, uitgehold als je wordt door het voortdurend jezelf in dienst moeten stellen van het economisch positiestreven in een door anderen bepaalde richting. Natuurlijk slagen velen erin om in hun werk nog een persoonlijk accent te kunnen leggen, maar makkelijker wordt dat er niet op. Helemaal wrang is het dat we bezig zijn om elkaar de huidige economische dwang op te leggen. De algemene mentaliteit is immers dat zelf je inkomen verdienen boven alles gaat; de wijze waarop het verdient wordt is echter gegrond in het onder druk zetten van anderen, in uiteenlopende vormen.

Er valt zeker genoeg aan te doen; het is zelfs eenvoudig te noemen. Haal de mogelijkheid uit de economie om posities te verwerven die tot arbeidsdwang leiden, en verwijder de staat als centrale organisator- ondernemer.

Het probleem schuilt mijns inziens in de eerste plaats in onze hersenpan, omdat we ons hierbij voorstellingen moeten maken hoe het óók kan. Vermoedelijk is de voornaamste ongemakkelijke horde daarbij om onder ogen te zien dat je economisch gezien niet zo zelfstandig bent als je denkt. Kijk je vervolgens om je heen, dan blijken er vele voorbeelden te zijn van een economie die niet op basis van arbeidsdwang gestoeld hoeft te zijn. Er zijn heel wat bedrijven, initiatieven, individuen, die in een andere richting werken; vaak hebben ze het moeilijk omdat ze buiten het gangbare economische raamwerk vallen, of tegen een bepaalde organisatiecultuur opbotsen. Het zijn wel degenen die uiteindelijk een vrijere samenleving mogelijk maken.

Oorspronkelijk gepubliceerd in Bruisvat7, voorjaar 2002